

Драгомир Лалчев, Мария Томова (Благоевград)

ЕТИМОЛОГИЧНИ РАКУРСИ В ТОПОНИМИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ЕПАРХИЯ КРУПНИК В БЛАГОЕВГРАДСКО

Статията е малка част от обширно ономастично изследване, което авторите извършват от няколко години върху топонимията на цялата Благоевградска (Горноджумайска) околия. Територията ѝ е разделена условно на две основни части: Източна зона (по левия бряг на р. *Струма*) и Западна, включваща селищата по десния бряг на реката, в непосредствена близост до границата с Р Македония, а на юг до *Рупелските теснини* при *Кресна*. Подборът на разгледания тук топонимен материал е съобразен със землищата на част от селищата в Западната зона на общината: *Крупник*, *Симитли*, *Брестово*, *Сухострел*, *Тросково* и *Сушица*. Тези селища споделят историческата съдба на целия регион и техният говор е неразделна част от обширната територия на благоевградския говор, на който са посветили своите научни трудове редица езиковеди, историци, етнографи и краеведи като *Стоилов, А. П.* 1894:275–287, *Стоилов, Хр. П.* 1904:1–9 и 1905:183–216, *Младенов* 1979:358–359, *Кънчов* 1894–1895, *Стоилов, А.* 2000:40–161, 184–533, *Христова* 1997:85–92 и 1993:110–128; *Лалчев* 1999:98–101 и мн. др.

За разлика от диалекта, топонимното богатство на този край досега не е проучвано мащабно и системно. В сравнение с ономастиката, съвременната диалектна картина е претърпяла значителни промени през вековете и словообразуването ѝ не съответства напълно на особено ценните, старинни и застинали структурни модели, срещани сред географските имена. Това разминаване между историческа топонимия и съвременна диалектология се компенсира от науката чрез етимологични изследвания на равнище диахронна топонимна стратиграфия чрез

сравнително-историческия метод, което се явява принос към историята на българския език.

Реконструирането на отдавна изчезнала архаична лексика, запазена в петрифицираните ономообразователни модели, разширява представата ни за богатството и многообразието на славянските структурни форми в старобългарския език. Техните измерения включват райони на запад и югозапад от Благоевградско, чиято топонимия споделя редица фонетични, морфологични и лексикални черти на старобългарския език от IX–X век.

Част от местностите в *Крупнишко* са лично посетени от авторите, с преки впечатления от релефните им особености. Географски те се вписват в *Крупнишкия рид*, планинско продължение на *Малешевска планина* към *Симитлийската котловина*, което завършва на юг – югоизток при входа на *Кресненския пролом*. Подробно описание на географския ареал е дадено и в специализирани справочници (*Мичев* и др. 1980:271).

Кратки исторически сведения за Крупнишкия регион

Крупник е селище в ЮЗ част на *Симитлийската котловина*, южно на 20 км от *Благоевград*. Лежи в източното подножие на *Крупнишкия рид* – северен дял от *Малешевска планина*, която се спуска към *Симитлийската котловина*. Някога *Крупник* е бил средновековен епархийски център на църковно-административна област от XII до XVII в., известна с името *Крупнишка епископия*. Засега най-рано древният град е споменат в хрисовула на византийския император Йоан VIII Палеолог през 1275 г. Там *Крупник* е посочен като владение на светогорския манастир *Ксиропотамос*. В документа се потвърждават правата на манастира върху владение на 35 модия ниви в землището на *Крупник* – “εἰς τὸν *Κουπόπνικον*”, според *Actes de Xéropotamou, édition diplomatique* par Jacques Bompaire. Texte. Paris, №10, pp. 88, 92 (*I. Dujčev*. Contribution à l'étude des praktikà byzantins. – Études historiques. T. 3, 1966, p. 118).

Твърде вероятно е през раннохристиянския период (IV–VI в.) епископската базилика вече да е съществувала, за което свидетелстват останки от синтрон и баптистерий, типични за епохата на император Юстиниан I. За силна църковна организация през този

период в района свидетелстват и следите от внушителна ранно-християнска базилика от IV в. в чертите на днешния квартал *Струмско* при *Благоевград*, както и християнските гробници при с. *Падеж*. Предполага се, че селища с епископски седалища е имало също при древната *Скантопара* и дн. с. *Дъбрава* (*Цветков 2000:29–30*).

В географско отношение тези монументални храмове се срещат около големите културно-административни центрове на Византийската империя. Известно е, че най-ранните пътища на разпространение на християнството са идвали от Гърция и Македония (*Марков 1995:51*).

Като един от църковните центрове на ЮЗ България през XIII–XIV век, *Крупник* вероятно е споделил горчивата участ на съседните крепостни градове при днешните селища *Стоб*, *Бобошево*, *Дупница*, *Долно Церово*, разположени край стратегически средновековни пътища в областта. Твърде възможно е датировката на цитирания по-горе византийски документ да се вписва в хронологичната рамка на драматичните събития, разиграли се през XIII в., известни като кръстоносни походи. Тогава папските рицари от Третия кръстоносен поход разоряват Тракия с множество селища, православни църкви и манастири. Между тях е и българският светогорски манастир *Зограф*, пострадал от латинците заради отказа му да признае Лионската уния от 1274 г., сключена между Константинопол и Рим. Тогава, по указание на византийския император еретик, на 10 октомври 1284 г. латинските кръстоносци опожаряват манастира и избиват 26 български монаси, като поругават и оскверняват множество духовни светини. Същата участ постига и другите православни манастири *Ивер* и *Ватопед*, където латинците обесват много монаси в местността Фурковуни, а други продават в робство на италиански юдеи търговци (*Атонский Патерикъ 1897:234–235*; *Жития на българските светии 2002:61–64*). Изстъпленията и кощунствата на западните кръстоносци, за които споменава византийският писател *Никита Хониат*, изглежда не са отминали и *Крупник*, заедно със съседните крепостни градове и манастири по долината на Средна Струма. На това вероятно се дължат множеството развалини, които датират не само от готските и славянски нашествия през III–VI в., но и от по-късната епоха на Фридрих

Барбароса и кръстоносните походи (Нешев 1988:51–55).

Намерените древни следи от материалната култура на региона насочват вниманието към по-ранна история. В източната част на *Крупник*, до брега на *Струма*, е разкрито късноантично селище, зидани сводести гробници и средновековен некропол. В развалините на сградите личат останки от римска баня с хипокауст и водопровод, датирани между II–IV в. Намерени са монети от император Констанций (337–350 г.), глинени съдове, медни и бронзови пръстени (Рашиенов 1935:437–438; Станчев 1960:4; Цветков 2000, и др.).

Върху руините на антична сграда от II–V в. личат останки от средновековна постройка. Тук е намерена битова керамика и некропол с 15 християнски гроба от XII–XIV в., разположени около триконхална църква *Света Троица*, в която е имало архиерейски трон. В руините на катедралния храм е намерена голяма делва, следи от стенописи и фрагменти от стъклени съдове (Станчев 1960:44–49; Миятев 1965:192; Чанева-Дечевска 1970:15; Божинова 1986:98). В мест. *Свети Георги*, СЗ 1,5 км, е открита късноантична гробница, в която е намерена монета от византийския император Прокопий (365–366 г.). Древният *Крупник* е имал кръстопътно разположение, което му е отреждало важна стратегическа роля в долината на *Струма* при входа на *Рупелските теснини*. Западно от селището 1,5 км, е минавал късноантичен път през местностите *Строманов рид* и *Побученик*. Останки от настилката му личат покрай крепостните развалини в мест. *Градището*, ЮЗ 2,5 км, където има параклис *Св. Илия* (Дремсизова-Нелчинова 1987:79–81).

Крепостта е служела за охрана на *Кресненския проход*, но главната ѝ защитна функция е била насочена към пътя, преминаващ през *Малешевската планина* към долината на *Брегалница*, от който са известни отклонения за *Щип*, *Струмица* и *Петрич*. Крепостта е имала видима връзка със съседната крепост при *Симитли*, която е защитавала *Орановския проход* на юг. Чрез тези мощни крепости се е осъществявал контрол над централния път покрай р. *Струма* и този, който слиза от прохода *Предел* (Цветков 2000:38–39).

В текста на хрисовула от XIII в. прави впечатление гръцкото изписване не селищното име с форма *Купунник(он)*. Остава открит въпросът дали византийският хронограф е допуснал грешка в изписването на *ойконима* поради гръцко произношение, или тук има

запазена следа от автентична славянска топонимна структура **Корупъник* / *Корубъник* / > *Курупъник*, образуван от лексикален архаизъм *коруп* 'глинен съд, делва'? С фонетичния облик *Крупник* селището е споменато от Владислав Граматик в неговата Повест за възобновяването на Рилския манастир около 1451–1460 г. Тук той уточнява, че това родолюбиво и боголюбиво дело е било извършено от синовете на крупнишкия епископ Яков, който починал през 1448 г.: **Бѣхоу же оубо си. триє уисломь. и. братїа соуци по плѣти. снѡве же ... иже въ Кроуѣницѣ, блаженнѣшаго єпѣкѡпа кїрь Іакова; прѣстави се ... епископъ Кроуѣничкыи Іаковъ тогожде мѣсеца ѡх. в** (Archiv für slav. Phil. II, 96) по *И. Иванов* (1931:205).

Тримата братя монаси Йоасаф, Давид и Теофан възобновили чрез дарения западналия Рилски манастир, като издействали и пренасянето на мощите на св. Йоан Рилски през 1469 г. от Търново в Рилския манастир (*Дуйчев* 1947:278–297).

Трети път името *Крупник* е споменато в надпис върху корицата на *Крупнишкото евангелие* – великолепен среднобългарски писмен паметник – във връзка с подаряването му на Рилския манастир от крупнишкия митрополит Йоасаф през 1577 г.: **Сие стоє ієвѣліє ѡкова и приложн мїтрополїт Кроуѣничкѣ квр Іѡасаф** (*Иванов* 1931: 206–207).

През XVI и XVII век са правени няколко опита от османската власт за насилствено помюсюлманчване на жителите на *Крупник* и другите български селища по долините на *Струма* и *Брегалница*. Първият опит през 1515–1520 г. при султан Селим I не е дал очакваните резултати, но при втория през 1666–1670 г. при Мехмед IV натискът на насието е особено силен и голяма част от населението е помохамеданчено. Тогава, освен в *Крупник*, мюсюлманството е наложено и в *Симитли*, *Осеново*, *Долно Церово*, *Пехчево*, *Берово*, *Царево село* и голяма част от *Разложко* (*Кънчов* 1900:43).

В един подробен описан дефтер за *Кюстендилския санджак*, съставен през 1570–1572 г., съхраняван в архивите на Анкара (Турция), е описано село *Крупник*. Поименно са посочени жителите на селището. Повечето домакинства не са мюсюлмани. Описани са 14 мюсюлмани, един бенак и 4 неженени. От немюсюлманските семейства е бил събиран данъкът испенч от 48 семейства, 41 неженени и 3 бащинии. Християните също са описани поименно. От

данъчните описи се вижда, че от района е бил събиран данък върху добивите от пшеница, смесено жито, бостан, сено и лен, пчелни кошери, лозя, овощни градини. Бил е събиран и данък от воденици (ТДИМН 1982:474–476).

Лингвистична археология

Демографското минало на долината на *Средна Струма* от IV в. насам може да бъде изяснено с комплексни изследователски методи на интердисциплинарно равнище. Елемент от този комплексен подход са теренните ономастични проучвания. Научната етимология, съчетана с преки наблюдения върху релефа на обекта, дава възможност за осветляване на редица въпроси от етногенезиса, локализирането на старата пътна и селищна мрежа. Така тя се превръща в лингвистична археология, допълваща се с теренната сондажна археология. Чрез лингвистичния анализ на топоними направихме опит да реконструираме някои старинни и отдавна забравени славянски, гръцки и латински лексеми, които се съдържат в основата на *местните и селищни имена*.

КР ПНИК

Селото се намира на десния бряг на р. *Струма*, в подножието на *Влахина планина*, Ю 26 км от *Благоевград*. Ойконимът *Крупник* е споменаван в много извори, представени в компилиран вид в статията на А. Чолева, посветена на селищните имена в Благоевградско (Чолева 2004:57–58). В сравнение с цитирания от нас византийски хрисовул от 1275 г., посочените от авторката документални записи са от по-късно време, като най-ранният от тях е от 1381 г.: *Кроупници* (Новаковић 1912:447, цит. по Тасева 1998: 103, 210); *митрополит Кръпникъ* в известното Крупнишко четвроевангелие от началото на XVI в. (СлР 34); *Крупник* 1570 г. (ТДИМН V, 1/406, 474); *Курупник*, *Курупнек* 1576 г., 1605 г. (РСт 423; РСтСел 447); *Крупник* 1576 г. (ИБИ XVI, 250); *въ кръпницъ* XVIII в. (прип. л. 64а, СлР 114); *Крупникъ* от 1891 г. (Кънчов II, 492). – Според Чолева, името произхожда изцяло от диал. нариц. *крупник* 'едрозърнест лимец *Triticum monosossium*', срещано и в други славянски езици. На тази основа тя отправя към стбълг. дума *кρούпа* 'троха, хляб' (БЕР III 28), *кρούница* 'троха, хлебна трошичка' (СтбР I, 757) и др. Приведените топонимни

успоредици дават представа за голямо сходство в структурата на лексикалните им славянски основи: *речно име Кроу(ж)па* 1348–53 г. в *Албания* (по *Тасева* 1998:103, 210); *местното име Крупище* в *Македония* (*Иванова* 1996:342), село *Крупани* в *Сърбия*, *Крупце* в *Църна Гора* (*ИМ* 248).

Не отхвърляме категорично предложената тук етимология, но ще уточним, че мотивиращ признак за именуване на укрепен градски център с епископия от мащаба на средновековния *Крупник* не би могло да бъде единствено и само посоченото растение “едрозърнест лимец”. По-вероятно е *ойконимът* да съдържа незасвидетелствано *второ, развито по метонимен път значение* на думата *крупник* ‘склад за зърнени храни, зърненик, житница, зърнохранилище, хамбар’. Тази дума има суфиксални аналози в *диал. брашник* ‘хамбар за брашно’; *водник* ‘медник с вода’ (*Геров* 1895:144); *житник* ‘житница, хамбар’ в *Елена* и *Лясковец* (*БЕР* т. 1 1971:548, при *жито*); *зобник, листник, зимдовник, сламник* в *Благовградско* (*Стоилов* 2000:527, 348, 280–281, 471). Предположението ни, че *Крупник* е бил някога разпределително стоварище на зърнени храни, е твърде допустимо, като се има предвид стратегическото положение на средновековния град в долината на плавателната по онова време в средното и долното си течение р. *Струма*. Плътната селищна агломерация около мощните крепости при *Симитли, Долно Церово, Дренково* и *Ораново* и кръстовището от пътища в няколко посоки са допълнителен аргумент в полза на това предположение. Археологическите разкопки на *Крупник* доказват съществуването на тържищен градски център, разположен при главния търговски и военен път край *Струма*, идващ от *Солун*. Освен това тук са намерени много долиуми (големи глинени хранилища), фрагменти от битова керамика, пръснати на голяма площ в землището на днешното село. Очевидно някогашният град, освен като епископия, е имал и функцията на емпорион (пазарен център). Намерените монетни емисии с различна хронология в околностите допълнително свидетелстват за оживена някогашна търговска дейност. Естествено, не при всички микротопоними, съдържащи корена *круп-*, трябва да се търси разширено метонимично значение ‘зърнохранилище, склад, хамбар’, а да се изхожда от конкретното историческо минало на региона, където е регистрирано съответното географско име. В

контекста на тези разсъждения посочваме допълнително още няколко топонима с тази лексикална основа от други места: село **Крупнице** край река Брегалница в Овчеполско; местност **Крупник** край Прилеп, **Крупец** при село Чифлици, Белоградчишко (картотека на ОАЮЗУ).

ЦИКЛѐВЕЦ

Местност в ЮИ част на с. Крупник, в която са открити основите на средновековната епископска триконхална базилика **Света Троица** от XIV век (Станчев 1960:44–49; Миятев 1965:192). Покрай храма е минавал стар път, който е водел на СЗ, 7–8 км в мест. **Градището**, където някога е имало **параклис Св. Йоан Рилски**. Днес, върху развалините му, е издигнат нов, с име **Св. Илия**. Исторически приемник на епископията по-късно става близкият **Тросковски манастир Св. Архангел Михаил**, основан през XVI в. (Цветков 2000:58–59). Местността **Циклевец** е имала по-стар фонетичен вариант **Сиклевец**, посочен от А. Попстоилов (УП 1923:202). Тази форма съдържа запазена начална сигма и по-точно отразява първичната гръцка лексикална основа **σικλ-**, към която е добавен славянски топонимен суфикс **-ев-ец**. Името може сполучливо да се изведе от гръц. глагол **συγκλείω** (< атически старогр. **συγκλήω**, йонийски гръцки **συγκληίω**) със значение 'затварям, ограждам открито място, обкръжавам'. Началното **ц** в облика **Циклевец** се дължи на палатализация на изконно **к** пред предноезичен вокал **и**, каквото има в гръцки произв. същ. **κύκλος** – 1) 'кръг, окръжност'; 2) 'околовръстна стена; кръгла крепост; окопи във вид на кръг', произв. от старогр. глагол **κυκλεύω** 'обкръжавам, ограждам, обикалям' (СГБР 1992:456, 761). Паралелен пример с този граматичен корен се илюстрира от лексикалния архаизъм **сикла** 'вид сребърна монета' (с **кръгла форма** – бел. моя Д. Л.), употребявана през библейско време в Мала Азия и Палестина, успоредно с римския динарий, статера, таланта и драхмата (Шиваров 1992:236–238). Засега нямаме категорични доказателства, че на територията на средновековния **Крупник** е имало монетарница или че тук са намирани в преобладаващо количество монети от тази хронологична емисия. Затова оставаме на становището, че местността е получила името си по метафоричен път поради някакви релефни особености на терена

или останки от някогашна кръгла ограда, част от градска крепостна стена или друго укрепително съоръжение с кръгла форма. В лексикален план може да се приведат още илюстративни примери с думите *цѝкъл* от лат. *ciclo* (*цикло*) 'колело, обръч' с палатализирано къснолат. *к > ц* пред фонемата *и*, което е повлияно от гръц. *κύκλος* (в 1 знач.), както посочихме по-горе. Подобно фонетично явление имаме и при други гръцки заемки: *циклѝн*, *цилиндѝр*, *циклѝп*, произв. прил. *циклѝчен*, отбелязани в речника на Ст. Младенов (1941:676). От това следва изводът, че вероятният *етимон* на *топонима Циклѝвец (Сиклевец)* се съдържа в кръглата форма на местността, където се е намирала епископската базилика *Света Троица*, или вероятно някога тя да е била оградена с кръгъл зид, кръгла кула или защитна ограда, с каквато някога е бил очертаван атриумът (дворното пространство) на големите катедрални храмове във Византия през IV–V в. Не е изключено мотивиращият признак за името да се съдържа в самата *полукръгла форма* на трите конхални ниши, оформящи основния архитектурен план на сградата. Това е оригинална архитектурна форма, наподобяваща кръстокуполните храмове и срещаща се през ранните векове след църквите с полуцилиндричен сводест купол.

При честите нахлувания на готи, нармани, лангобарди през II–III в., на славяни през VI в. и латински кръстоносци през XII–XIII в. в Империята, укрепените градски центрове по долината на *Струма* също са пострадали. Възможно е едно от поредните разрушения на епископската базилика *Света Троица* да е било свързано именно с тези събития. Обикновено след разрушенията остават крепидите на църковните атриуми или части от основите на полукръглите олтарни абсиди.

Паралелни примери в топонимията с корен *цикл-* срещахме при *Циклѝво*, село до Бобошево в Дупнишко (Миков 1943:202–203), *Циклѝ*, име на чешма при Ярлово, Софийско (ОАШ), *Цуклешица* при село Осой, Кичевско. В документи от XIV в. намираме *цклерѝвъ дѝль* 1337 г. (Новаковић 1912:670) и от 1344–1345 г., вероятно около Трескавец в Македония, според Тасева (1998:277). Близки по структура са и топонимите *Цѝкловска чешмà* и *Цѝкаловото* при мах. Бунцево, Разложко, *Цѝкалови дерѝта* при Кузьово, Разложко и *Цѝкаловско дрѝво* при Осен, Врачанско (ОАЮЗУ).

ПОГАНОВО (ПОГАНЬ, ПОГАНОВЕЦ)

Географският обект представлява гориста планинска местност, СИ 3 км при село *Сушица*, където някога се е намирало едно от най-старите селища в района на средновековния *Крупник*. Според *нар. предание*, тук са се укривали част от жителите на *Крупник*, за да избегнат насилственото помохамеданчване, извършено от поганците, т.е. турците. Може би това обяснение е по *народна етимология* и пази спомена за това събитие с късна хронология (XVI–XVII в.). По-вероятно е това име да води началото си от ранните векове на християнството в Източната Римска империя, когато в Македония, Тесалия и Пелопонес през VII–VIII в. все още е имало нехристиянизирано славянско население. И трите записни варианта на името носят в структурата си праславянски топонимни суфикси: *-ово*, *-jъ*, *-ец*, прибавени към латинороманската основа *rāgānus*. Най-старата форма е *Погань*, пазеща остатък от праслав. суфикс *-jъ*. Наличието на начално *o* и в трите славянизирани форми е свидетелство за протекла (вероятно след VI в.) в славянска езикова среда вокална дисимиляция на *a – a > o – a*. Подобен случай има при началното латинско *o* в примерите: *Асамус > Осъм*, *Алмус > Лом*, *Аугуста > Огоста* и др. Със славянския си суфикс *-ово* името *Поганово* е добило типичната ойконимна структура. Старобългарската лексема *поганъ* 'нехристиянин, езичник' (Син. тр., Супр. сб. и др.) е наследена от праслав. форма **ragānъ*, която е заета от лат. *rāgānus*. Производните *диал.* форми *поганек*, *поганец* 'плъх, мишка' (БЕР т. 5:416–419) са късни структурно-семантични деривати, в които не може да се търси мотивираност за функционалната номинация на ойконима *Поганово*, дори когато е запазен суфиксалният му вариант *Погановец*. Значението 'нехристиянин, езичник' би подходило на това селищно име при условие, че селището датира своето съществуване от епохата на Ранното средновековие (VI–VIII в.), когато християнството става официална религия в Източната Римска империя. Това е валидно и за района на *Крупник*, където са открити руини на сгради и от късната античност. Трудно е да се допусне, че около епископския център *Крупник*, в планинските селца, е имало остатъци от все още непокръстено население. Известно е, че в класическия латински език прил. *rāgānus* е с начална семантика

’селски, селяшки’, а по-късно е придобило вторично апелативно значение ’селянин езичник’ (*ЛБР* 1971:481). Не бива да се подминава и другото *диал.* значение на съществителното *погѧн(ин)* ’мръсен, нечист, неумит човек’, срещано в някои говори на Централна Северна България. Би могло да се отгатва – дали това *преносно* значение не стои във връзка със старинна представа у християните за некръстения човек като за такъв, който още не е умит в купела на светото кръщение и стои духовно мръсен и нечист, т. е. езичник? Латинската лексикална основа се среща в много други географски названия на Балканите, напр. топонимите *Погѧн* и *Погѧнова пльѧча* (вер. скално езическо светилище) при с. *Зли дол, Врачанско; Погѧновец* при с. *Неново, Провадийско (ОАШ)*; топонимът *Паганиѧ* (*Παγανεία*) в *Сев. Гърция* (*Vasmer* 1941:171); *селищните имена Погѧново* в *Царибродско* и *Рган* в *обл. Валона* от 1431 г. и *Vogan* в *обл. Акча Хисар*, северно от *Тирана* в *Албания* (*Заимов* 1973:141) и др. Някои от тези примери съдържат славянски суфикси *-ово*, *-ец* и биха могли условно да се отнесат към V–VI в. – времето, когато християнството прониква сред балканските славяни в условия на борба с ересите. Това е епоха на ускорено изграждане на епархийската църковна система, диоцезната организация в духа на вселенските църковни събори. По това време Византия се управлява от императорите Юстиниан I и Ираклий, когато хронистите отбелязват масови славянски нахлувания в пределите на Балканите (*Каждан, Литаврин* 1998:36–53). Вероятно името на малкото планинско селце *Поганово* при *Крупник* е отглас от това ранно средновековие, през което може би възниква *Крупнишката* епископия. Тогавашните колибарски селца са били обитавани от старото балканороманско население, познато под името *власи*. Тези пастири са населявали други две съседни, вече изчезнали *махали* *Гюргево* и *Влашка*. Граматическата структура на името *Поганово* подсказва, че то е славянизиран балканоромански топоним. Малка е вероятността в тази местност да се е заселила в състояние на верска самоизолация някаква част от ислямизирано между 1515–1520 г. българско население. В такива случаи, обикновено околното население със съхранено християнско съзнание е създател на селищното име, съдържащо презрителното прозвище “поганин” със значение ’отстъпник от християнската вяра’. Засега тези хипотези не се подкрепят от документални факти и не могат да се приемат

като убедителни мотивации за възникване на името.

СУХОСТРЁЛ

Село в Симитлийска община, на 32 км югозападно от гр. *Симитли*. Разположено е в югоизт. склонове на *Влахина планина*, покрай маловодната рекичка *Вранешица* (ЕПК т. II 1999:306–307). Село *Сухострел* възникнало някога в едноименна пуста местност, заета от пасища. Първият заселник, според местните жители, тук бил дядо *Стоил Пилев*. След трагичен инцидент със семейството му, той избягал от далечното с. *Град* (смесено християнско-мохамеданско село между гр. *Делчево* и с. *Истѣвник* в СИ *Македония*) и станал овчар в чифлика на местен турчин, който живеел в близкото с. *Црник*, на около 8 км ЮЗ от местността *Сухострёл*. След време край колибата на дядо Стоил придошли и други жители, християни от съседното с. *Панчарево* (на около 5 км СЗ в територията на Р *Македония*). Така *Сухострел* станало овчарски колибак на с. *Панчарево*, като впоследствие се разраснало в две основни махали: *Дълна* и *Гърна* (*Годковска*) *махала*, с друго име *Златѣвци*.

В землището на *Сухострел* се откриват старинни топоними като *Обрѣде валѡг*, *Рѹнкѣвица*, *Радѡче валѡг*, р. *Врѣнешица*, *Тѹторовец*. Миналото на селото е свързано с близкия *Тросковски манастир*, чийто храм носи името “*Сѣбор на св. Архангел Михаил*”. Следи от средновековен живот има в мест. *Градѣщето* Ю 4 км, където са намерени делви, тухли, следи от водопровод, сгурия и рударски ями. Останки от старо селище има и в мест. *Дзиданѣщите*, И 0,2 км от селото. Съществува интересно предание за мест. *Сиджѣмков гроб*, И 0,1 от махала *Златѣвци*. Веднѣж местният селянин Санде сънувал сън, че насреща му иде стар човек с бели потури и бял елек, който карал пред себе си кравичка и му казал: “Аз съм св. Илия, да направиш црквичка там”. Но Санде, понеже бил невярващ, не обърнал внимание на този сън и си замълчал. След няколко години старецът отново му се явил във видение, като казал: “Ти там нищо не си направил, дете ти казѡх”. След този втори сън, на следващия ден, Санде спокойно отишъл да си пасе овцете в местността *Чемерѣка*, но внезапно задухал силен вятър и го “трѣшил грѣм”. Едва тогава селянинът се сепнал уплашен, сетил се и изпълнил зарѣката на стареца от съня. Сега в местността *Сиджѣмков гроб* има построен

пираклис *Св. Илия* и голям каменен оброчен кръст над *Соленико* (информатор Младен Николов Новоселски, 68 г.).

Сред населението името *Сухострел* се изговаря и с по-кратък диал. вариант *Сѝстрел*, който пази по-старинна акцентна форма **С(ух)ѝстрел* с хаплоглогия -ух-. За местните жители името е с избледняла семантична мотивираност и неясен произход. – Научната етимология на това *селищно име* може да се изведе от вече забравен в местния говор диалектен композитум **сухѝстрел* 'безводно и сухо планинско място, над което при буря често падат "сухи" мълнии (светкавици) без дъжд'. Сложният апелатив е производна форма от диал. съчетание *сух(а) стрел(а)* 'безводна мълния', образувано със съединителна фонема -о-, както *сух-о-вѝй*, *сух-о-дѝл* и под. Прилагателното *сух* се среща и в друг диал. композитум *сухомра̀зица* 'голям и сух зимен мраз (без сняг)' в пример: "от **сухомра̀зицата** измръзват нивите" (*Геров* 1904:289). Диалектното значение на същ. *стрелà* 'мълния; гръм' е запазено в говора на селища в други райони. Например: *стрелà* 'гръм' в с. *Куфалово*, *Солунско* (*БЕз* 1977:484); "когàто гръм гръмй ... не м̀д̀го с̀лно, кàзваме, че д̀дне, когàто гр̀мне изведн̀ж, м̀д̀го с̀лно, **пàда стрел̀**, тя к̀дето намери прави пакости" (с. *Махалата*, *Плевенско* – *КДА*). Лексемата се среща и в състава на диалектни фразеологизми: *бож̀à стрелà* 'мълния' – "Агà пàдне н̀къде **бож̀à стрелà**... (гр. *Банско*, с. *Радуил*, *Самоковско* – *КДА*); *бож̀л̀à стрелà* 'гр̀мотевица' – "Като истрешт̀е и като паднà еднà **бож̀л̀à стрелà**, паднà баш пред нàзе" (*Ихтиманско* – *КДА*).

Диалектното значение на думата *стрела* виждаме запазено и в топонимията на други краища от българското ономастично пространство. Прави впечатление, че тя участва като структурен елемент в особено старинни конструкции – композитуми и прилагателни форми с архаична акцентност в двусловни топоними. Например *Стрел̀й бай̀р*, местност при *Александрово*, *Поморийско* и *Самѝстрел* (*Самѝстрел*), чукара над с. *Долно Броди*, *Сярско* (*Иванов* 1982:186–187). Второто име авторът се е опитал да обясни с думата *самостр̀ел* (от *Н. Геров*, V, 116) със значение 'лък за хвърляне надалеч на големи стрели, който освен обръч и тетива, имал и приклад с кука'. Предложената етимология на топонима в *Сярско* е неубедителна, поради явна липса на мотивираща връзка между теренните особености на именувания географски обект и същността на бойното

оръжие *самострѐл*, дадено у Геров. Прави впечатление съвпадението в архаичната акцентност на двата композитни топонима – *диал.* вариант *Сѝстрел* на селото в *Симитлийско* и *Самѝстрел* в *Сярско*. И при двете имена ударението пада върху съединителната морфема -о-. Освен това обектът в *Сярско* е с планински релеф, където падането на мълнии също е възможно и едва ли мотивираността за етимона на името се крие в бойния средновековен лък (арбалет, самострел). По-вероятно е и тук, както в *Симитлийско*, да имаме композитум, образуван от първоначално свободно словосъчетание *самѝ стрелѝ* > *самѝстрел*, като вероятният мотивиращ признак за това именуване на теренния обект в *Сярско* да е било падането на самотни (единични) мълнии. Това предположение се подкрепя от диалектни композитни апелативи от типа на *самострѐк* 'дребно горско растение; дърво с един прав клон', *самакѝтка*; *самоходѝ* 'който сам, самотен ходи', *самосѝдник* 'който сам съди, не признава закон, ред, право' и мн. др. (КДА). Освен това в речника на Н. Геров намираме форма *самострѐлец* 'който се е самонаранил' (тълкуване мое Д. Л.), в нар. песен: "Не щѝ позна мила брата, / че бѝхъ азе още малка, / нѝ щѝ позна прѝво либя, / че бѝ въ горѝ дръводѝлецъ, / дръводѝлецъ, **самострѝлецъ**, / та отиде въ яворѝ горѝ / да отсѝче яворѝ дръво, / та отврѝкнѝ яворѝ трѝска, / удари го въ клятѝ главѝ, / направи му личенѝ бѝлѝгъ, / личенѝ бѝлѝгъ на главѝтѝ" (Геров 1904:116).

В заключение може да се каже, че имена от типа *Сухострѐл*, *Самострѐл* и под. имат своите семантични съответници в друг структурен и лексикален модел топоними като напр. *Трескаѝвец* (местност и древен манастир в *Македония*), *Трескаѝвец*, врѝх в *Ст. Планина* при *Тетевен* (БЕЗ кн. 1–2, 1995, с. 67); *Трецѝник*, врѝх в *Източна Рила*; *Трецѝни рид* при *Хърсово*, *Благодѝвградско* (ОАВТУ); *Трецѝлото* при *Фролош*, *Дупнишко* и др. Всички тези аналогични примери, макар и свързани със звуковия ефект на гръмотевицата, притежават същия мотивиращ признак на природното атмосферно явление, подобно на мълнията при другите структурни модели топоними.

КОМАТѝНИЦА

Камениста верига с отвесни и много стрѝмни червени скали, високи 220 м, СЗ 1 км от с. *Брестово*, на границата със с. *Сухострел*.

Значението на името е неясно за населението. – Обектът е в пределите на *Влахина планина*, на самата граница с Р *Македония*, където има следи от някогашни махали на влашки пастири. Това обстоятелство ни позволява да определим със сигурност името като славянизирани балканолатинизъм. Той е създаден чрез славянската топонимна наставка *-ица* от местно българско население, в чийто говор е била някога в употреба лат. заемка **коматин(а)* 'скалиста грамада, висока канара'. Лексемата е географски термин с увеличителна семантика. Вероятно е производна форма, родствена с рум. *soatǎ* 'планински гребен', което иде от лат. *sota* 'коса, грива' и *comātus* (ЛБР 1971:125). Двете латински форми са стари гръцки заемки в латинския език. Сравни също местните имена: **Коматѝнска махала** при *Тишаново*, *Кюстендилско*; **Коматѝна**, полянa с извор във *Верила пл.* при *Дрен*, *Радомирско*; **Комѝла**, височина при *Симитли* (ОАЮЗУ); **Коматѝнов рѝт** при мах. *Попска* в *Еленско* (ОАПУ); **Ком**, планински вѝрхове при *Смилян*, *Смолянско* и в *Зап. Стара планина* при *Берковица*; **Куматѝнка** при *Егрек*, *Крумовградско* (Младенов 1964:4–5); **Комотѝни** (по-старо *Гюмюрджина*), град в *Беломорска Тракия* и др. Латинският лексикален корен *ком-*, разширен с различни словообразователни афикси, се среща в редица още планински топоними в *Троянско* и *Карловско*. Има го и в *Югославия*, където Р. *Skok* го свързва с географския термин *кѝман* 'голяма стрѝмнина' (*Skok*, т. 2, 1971:131).

ЛЮБИШЕВО

Име на изчезнало колибарско селце в горист рид, западно 5 км от *Сушица*. Етимология на името досега не е правена. То произлиза от старинен бѝлг. антропоним **Любиши* + топон. суфикс *-ево*, произв. от общославянско *Люб(о)* + *-иши*, както личните имена *Петр-иши*, *Драг-иши*, *Стан-иши*, отбелязани у *Илчев* (1969:463) и *Ковачев* (1995:190, 486). Срв. същата антропонимна основа в *МИ Любишица* при *Брезница*, *Г. Делчевско*; село Любешево в *Костурско* (*Кѝнчов* 1900:643). В средновековни документи за *Македония* се срещат селищните имена **Любѝжни**, **Любѝжно** – **засѝлкѝ Любѝжни** и село Любѝжно от 1348–1353 г. (*Новаковић* 1912:686), които *Селищев* (1929:329) локализира като село Любѝжда в *Шар планина*; срв. още *РечИ* *Любишка река*, приток на *Биначка Морава*, което според

Павловић (1969:86) е производна форма от патронимичен ойконим *Љубиците*, образуван от м. *ЛИ Љуба* + праслав. суфикс *-иит -иј*. За сравнение още: *Љубице* – село в обл. *Горно Порече* в *Македония* (*Кънчов* 1900:558), което е със същата славянска антропонимна основа, но с депалатилизирано *л*, както се среща в диал. *лѹде < л'ѹде* = (люде), срв. у *Дуриданов* (1996:180). В това отношение не прави изключение и праслав. топоним *Љубинца* (*Λούμπινστα*) в *Гърция* (*Vasmer* 1941:184).

Р ЕН

Горист планински врѣх, Ю 3–4 км от с. *Брестово*. За местните жители името е неясно. В местността няма червени скали, нито прѣст с такъв цвят. – Научната етимология го извежда от изч. в говора прил. *рѹен* < старобѣлг. *роѹн* 'растение тетра, смрадлика' като ботан. название *Rhus cotinus* (*Геров* 1904:89), запазено в нар. песенно творчество чрез популярното словосъчетание *рѹйно вѹно* 'червено, с цвят на смрадлика вино'. Старобѣлг. съществително и прилагателно се срещат в топоними от средновековни писмени документи: *Роѹевоу главоу* от 1328 г. в земите на *деспот Хрельо*; *роѹевоу поланоу* от 1348–1353 г. около *Левово селище*, както и *село Роѹнзворь* от 1349 г. около *Крива Паланка* (*Споменик* III 1890:25; *Гласник* XV 1862:275; *Miklosich* 1858:143; *врѣхь Роѹеновъ* от 1335 г. в *околия Трескавец* (?); *вьсь роѹень* от 1335 г. и *на врѣхь роѹеноу* от 1343 г. в *околия Хоморани, Прилепско* (*Споменици* IV 1981:83, 119; *Kravari* 1989:267–268).

Тези документални форми са най-старите писмени свидетелства за съществуването на производни думи от старобѣлг. същ. *рун* (*Тасева* 1998:124). То се среща често в географски имена на врѣхове като *Рѹен* в *Осоговска планина* и име на височина при с. *Ломец, Троянско*; *Руй планина* при гр. *Трън* (*Миков* 1943:189, 225, 257), като друго местно име *Рѹен* при *Асеновгр.* (*Костадинов* 1997:299); местно име *Рѹено* при с. *Неделкова Грацица, Кюстендилско* (*ОАЮЗУ*) и др.

Т ТУРОВЕЦ

Невисок хѣлм във *Влахина планина*, СЗ 1 км от мах. *Карадаците* при село *Сухострел* и западно от с. *Дебочица*, на границата с *Р Македония*. За местните жители името е неясно, което е показател за неговата старинност. – Името представлява славянизирана

балканолатинска форма с типичен за българската топонимия славянски разширителен суфикс *-ов-ец*, добавен към основата. Етимологичният анализ реконструира една първоначална форма на топонима **Туртуровец*, образувана от изч. в говора същ. *туртур(а)* със значение 'гургулица' с елизия на първото *-р-*, довело до облика *Тутуровец*. Изчезналата дума е била наследена от лат. *turtur* 'гургулица' (ЛБР 1971:741) в говора на местното българско население чрез посредничеството на прехождаци из планините влашки овчари. Това не би трябвало да ни учудва, тъй като топонимът попада в пределите на *Влахина планина*, в която покрай множеството славянобългарски имена се срещат и латиноромански. Подобен апелатив се пази в основата на хибридният романо-гръцки топоним *Туртур рема* при с. *Голям Манастир, Тополовградско*, където също има следи от присъствие на някогашно влашко пастирско население в ЮИ България (Лалчев 1986:430–434).

ВРАНЕЩИЦА

Хидронимът е посочен и с друга акцентна форма *Вранецица* (ЕПК т. I 1995:159). – Име на горното течение на най-дългата във *Влахина пл.* река (29 км), извираща ЮИ от връх Огряк (по-старо *Кадиица*). Тече на СИ, покрай местността Коматиница, селата Сухострел и Тросково. В средното си течение носи името *Стара река*, а при с. *Железница* приема трето име – *Железничка река* и става десен приток на *Струма*. Етимологията на това *речно име* е неясна за местното население.

Тематичната фонема *-е* в структурата на *РечИ Вранецица* подсказва, че то вероятно произлиза от по-старо първично двусловно съчетание. Прилагателното **вране(в)-ъскъ-* може би някога е било в състава на първична двусловна форма **Вранеvsка река (~ вода)*, произв. форма от някакво изчезнало вече *селищно* или *местно* име **Вранево*. В този случай, при обичайното отпадане на втория компонент (река, вода), прилагателната остатъчна основа се е разширила в структурата *вране(в)-ъск + топон. суфикс -ица*, от което се е получила крайната форма *Вранецица*. Подобни примери има изобилно в българската и славян. хидронимия: *Германицица* (дн. р. *Джърман* при *Сап. баня, Дупнишко*), *Планицица* в *Плана пл.* при *София, Драговцица* в *Кюстендилско, Боруцица* в *Тревненско* (Ст.

Планина) и др. Хидронимът принадлежи към голямата група на южнославянския модел водни имена, образувани с праслав. суфикс -ицица (-ицица < -ъск-ица), за който е писано в ономастичната литература (Дуриданов 1964:37–61). Прави впечатление, че повечето имена с корена *вран-* означават водни обекти – реки или извори: **Вранѝцица** – име на река при *Етрополе*; река **Врѝна**, ляв приток на *Голяма Камчия* в Изт. Стара планина; **Врѝната** – име на извор в *Етрополе*; **Вранѝвице** – седловина в *Заврачкия дял* на Изт. Рила, откъдето извираят притоците на р. *Бела Места*; село **Вранѝе** в *Ксантийско* с християнско население от XVII в., отбелязано в тур. документ от 1645 г. (*Патриарх Кирил* 1960:81); град **Враня** и **Вранска баня** в долината на р. *Южна Морава*; **Вранина** – остров в *Шкодренското езеро* при с. *Обод* в *Албания* (*Снегаров* 1932:164); **вранова** планина : на **вранове** планине (1348–1351, Гл XV 286). Според *Тасева* (1998:124, 168) около с. *Шикля* (*Горни Полог*); **вранно** село : на **вранне** селе (селници) 1366 г. (*ЗРВИ* III 86 и 90). Според *Тасева* (1998:168) около *Конча*.

Лексикалният балканизъм *вран-* се среща в много славянски местни и селищни имена в *Македония*, *Тесалия* и *Пелопонес*: **Врѝ-виѝна** – местност в обл. *Агрѝон* при *Атина*. В типикона на манастира *Св. Богородица Космосотира* от 1152 г., който се е намирал при гр. *Енос*, източно от беломорското устие на р. *Марица*, е засвидетелствано славянско селище **Врѝ-виѝста** = **вранница*; **Врѝ-виѝста харѝон** (*Vasmer* 1941:25; *Таркова-Займова*, V, 1960:123–127); средновековен кастел **Врѝ-виѝкастрон** около *Правища*, *Сев. Гърция*. Според *Макс Фасмер*, в основата на тези имена стои славянски антропоним **Врѝ-виѝс**, често срещан във византийските исторически извори (*Vasmer* 1941:25, 81, 87, 224).

Остава открит, обаче, въпросът: от какъв апелатив и с каква първична семантика е свързан етимонът на повечето изброени паралелни примери? Във всички случаи ли трябва в тях да търсим известните ни досега диал. думи *вран*¹ 'черен', *вран*² 'птица врана', *вран*³ 'капак за страничен отвор на бъчва', *врана* 'малка изрезка от кората на диня', *врана* 'дървена запушалка за съд' (*БЕР* I 1971:180–181). Известно е, че мотивиращият признак при този модел хидроними е свързан преди всичко с релефа на речното корито, дебитата на водата, не винаги с цвета ѝ.

В речника на *Н. Геров* намираме следните думи с корен **вран-**: омонимни съществителни *вràница* 'умал. от врана (птица)' и *вràница* 'малка ладия' – "Преминахме Дунава с **враница**" (*Геров* т. I 1895:153). Авторът дава препратка към синонимите *орàвица* и *орàница* – 1) 'малка ладия' и 2) 'дърво, което корабари (лодкари) слагат напреко на гърдите си с вързано на него въже, за да теглят нагоре по реката малки кораби, кога няма вятър' (*Геров* т. III 1899:379). Вариантът *ораница* очевидно съдържа вокализирано начално *в > о*. При гнездото на думата **вран**, освен умал. същ. *вràница*¹, *вràнка* (птица), *Ст. Младенов* дава и омонима *вràница*² 'ладия', за която авторът предполага връзка с ие. корен **ver-* : **vor-* с 3 зн. 'за вода, водовъртеж' и го отнася към лит. *at/vars* 'водовъртеж', санскр. *varī* 'вода', което се среща в същ. *из-вор*, гл. *вря* и под. (*Младенов* 1941:78). Макар и оскъдни, тези граматически аргументи все пак се вписват в някаква степен на убедителност към теренните особености на обекта **Вранецница**, като планинска река. В местния говор на селата Габрово, Лешко, Брестово, Зелен дол и Сушица се пазят в жива употреба и днес глаголни форми с този корен в съчетания като: **вран'е дош**; **вран'е снег**; безл. форми **вран'и**, **забранà** (вали, заваля); отидоме на село и **забранà**, цел ден **вранà**. В старобългар. писмени паметници засега не се откриват подобни глаголни облици, но това не ни дава основание да пренебрегваме съвременните живи диалектни употреби като евентуални наследници на по-стари лексикални форми, съществували някога в старобългарските диалекти.

Като изхождаме от теренните обстоятелства, ние сме склонни да дадем предимство на етимологията, основаваща се на диалектните глаголни форми, засвидетелствани в активна употреба в говора на възрастното местно население. Хидронимът *Вранецница* има праславянски структурен модел със суфикс *-щица*. Лексикалната му основа *вран(е)-* е със завършена ликвидна метатеза на праслав. фонетична група *-ap > -pa*, което позволява да дадем на името приблизителна хронология след X–XI в. Като сравнение се явява по-архаичното име на град *Варна* отпреди IX в., в което няма ликвидна метатеза на фонемната група *-ap > -pa* в ие. корен **var* (*ver* : *vor*) от санскр. *varī* 'вода' в посочените по-горе паралели на думите *из-вор*, *вря*, *из-ви-рам* в българ., както и литовски (вж. *Младенов*, цит. съч.). Тази семантика намира подкрепа в същия етимон "вода" при по-

старото име на *Варна* – субстратното *Одесос* (*Влахов* 1966:47–50). Същото важи и за името *Каварна*. Това ни кара да се вгледаме още веднъж внимателно в предложеното от *Ив. Петканов* тълкуване на имената на градовете *Варна* и *Каварна* и възможностите, които те ни дават като паралели при изясняване етимона на река Вранецица (вж. *Петканов* 1961:52).

Не сме напълно убедени в дадената в *БЕР* (т. 1, 1971:121) етимология за *Варна* (спомената през XIV в. с форма *Вѣрна* от *Мануил Фил*), където етимонът се извежда от незасвидетелстван стб. корен **варнъ* 'черен, вран' в неметатезиран вид, дал по-късно *вранъ*, *врана*. Склонни сме да търсим връзка не с *прил. вран* 'черен', а с *девербализираните форми *вран, *врана* със значение 'вода; воден (дъждовен)'. Не сме напълно убедени, че всички реки с име *Вран* имат за семантичен мотиватор черния цвят, а не образуването на водния им дебит. Това важи и за река Врана, приток на *Голяма Камчия* в Шуменския дял на Източна Стара планина (*Бешевлиев* 1954:349, 351); *Георгиев* 1960:52), както и за десетки други реки на Балканите и извън тях, които носят в основата си този хидронимен корен.

В нашия случай, *водното име Вранецица* има в структурата си късно протекла ликвидна метатеза на *-ар* на славянска почва след X век. Именува река, образуваща водния си дебит от дъждовния и снежния валеж на връх Огреяк (*Кадшица*). Не е изключено при поройни дъждове да образува малки въртопи (водовъртежи) по скалните си прагове. Семантично би отговаряла на речни имена от типа Поройница, Дъждовница и под.

БИБЛИОГРАФИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

- Б Д А – Български диалектен атлас. Том III Югозападна България. Част първа. София 1974.
- Б Е Р. 1971–1996. – Български етимологичен речник. Том I–V, София.
- Б е ш е в л и е в, В. Античната топонимия у нас като исторически извор. – Известия на Инст. за български език, том 3. София, 341–355.
- В л а х о в, К. За езиковия произход на Одесос – Варна. – сп. Език и литература, кн. 4. София, 47–50.
- Г е о р г и е в, В. 1960. Българска етимология и ономастика. София.
- Г е о р г и е в, В. 1977. Траките и техният език. София.

- Гер ов, Н. 1885–1908. Речник на българский язык. Част I–V. Пловдив.
- Д у й ч е в, Ив. 1947. Рилският светец. София.
- Д у р и д а н о в, Ив. 1964. Южнославянски успоредици в създаване на един топонимичен модел. – сп. Език и литература 19/3, София, 37–61.
- Д у р и д а н о в, Ив. 1996. Значението на топонимията за етническата принадлежност на македонските говори. – В: Сборник “Лингвистични студии за Македония”. София, 165–191.
- Е П К. 1995–1999. – Енциклопедия “Пирински край”. Том I–II, Благоевград.
- З а и м о в, Й. 1967. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена. София.
- З а и м о в, Й. 1973. Български географски имена с *-jъ*. София.
- И Б И XIV – Извори за българската история, т. 16, София, 1971.
- И в а н о в, Й. 1931. Български старини из Македония. София.
- И в а н о в, Й. 1982. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. София.
- И л ч е в, Ст. 1969. Речник на личните и фамилни имена у българите. София.
- К а ж д а н, А., Г. Л и т а в р и н. 1998. Византийска библиотека. Очерки истории Византии и южных славян. Санкт-Петербург.
- К Д А – Картотека на Диалектния архив в Института за български език при БАН.
- п. К и р и л. 1960. – Кирил. Патриарх български. Българомахамедански селища в Южни Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско). Топонимично, етнографско и историческо изследване. София.
- К о в а ч е в, Н. 1995. Честотно-етимологичен речник на личните имена. В. Търново.
- К о с т а д и н о в, К. 1997. Местните имена в Асеновградско. София.
- К о ч е в, И. 1980. Говорите в Пиринския край. – В: Сборник “Пирински край”, Благоевград, с. 625–652.
- К ъ н ч о в, В. Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница. – СБНУ, том 10, 1894; том 11, 1894; том 12, 1895 г.
- К ъ н ч о в, В. 1900. Македония. Етнография и статистика. София.
- Л а л ч е в, Д. 1986. Из топонимията на Тополовградско и Сакарския край. – сп. Български език, год. XXXVI, кн. 5, София, 430–434.
- Л а л ч е в, Д. 1999. Старинната топонимия от Мелнишко и Благоевградско

- в научните трудове на Ан. Попстоилов. – В: Известия на Историческия музей в Благоевград. Том I, Благоевград, с. 98–101.
- Л Б Р. 1971. Латинско-български речник. София.
- М а р к о в, К. 1995. Духовен живот в българските земи през късната античност (IV–VI в.). София.
- М и к о в, В. 1943. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. София.
- М и л ч е в, Ат. 1959. Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма. – В: Годишник на ФИФ при СУ “Св. Кл. Охридски”, том 53, София.
- М л а д е н о в, Ст. 1941. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София.
- М л а д е н о в, Ст. 1979. История на българския език. Североизточно-македонски говори. София, 358–359.
- Н е ш е в, Г. 1988. Опити за сближение на славяно-византийския свят с римо-католическата църква през XV в. – В: Сборник “Италия, България и Балканите”. Обществено-исторически и културно-естетически взаимоотношения XV–XX в. София, 51–55.
- Н о в а к о в и ћ, Ст. 1912. Законски споменици српских држава среднега века. У Београду.
- О А В Т У – Ономастичен архив на Центъра по българска ономастика При Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”.
- О А П У – Ономастичен архив на Пловдивския университет “Паисий Хилендарски”.
- О А Ш – Ономастичен архив на Шуменския университет “Св. Константин Преславски”
- О А Ю З У – Ономастичен архив на Лабораторията за балканска ономастика и етнолингвистика при Югозападен университет “Неофит Рилски” в Благоевград.
- П е т к а н о в, Ив. 1957. Географското название Ком. – В: Известия на Института за български език. Т. V, София, 410; 1961. За етимологията на Варна, сп. Език и литература, кн. 1, с. 52.
- П л я к о в, З. 1995. Областта на Средна Струма през VI в. Заселване на славянското население. – В: сп. Старобългаристика, кн. 3, София, 78–97.
- П л я к о в, З. 1997. Каталог на средновековни селища в областта на Средна Струма VII–XIV в. – сп. Исторически преглед, кн. 1. София, 87–

- П о п с т о и л о в (УП). – Попстоилов, Ан. 1923. Рапорт за научната ми обиколка в Мелнишко и Горноджумайско. – В: сп. Училищен преглед, кн. 4–5, София, 192–206.
- С а н д а н с к и, Б. 1978. Кресненски пролом. Краеведски очерк. София.
- С е л и щ е в, А. М. 1929. Полог и его българское население. София.
- С и м е о н о в, В. 1966. Етимологически речник на местните названия от Годечко. – В: Годишник на Соф. университет, ФФ, Т. 60. София, с. 115–249.
- С н е г а р о в, Ив. 1932. История на Охридската архиепископия-патриаршия. Том 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1934–1767 г.). София, 53, 164, 170, 232.
- С п и с ъ к. 1935. – Списък на населените места в Царство България. София.
- С т а н ч е в, Ст. 1960. Триконхална църква в с. Крупник, Благоевградско. – В: сп. Археология, год. 2, кн. 3, с. 4.
- С т о и л о в, Ант. 2000. Земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване. Благоевград.
- С т о и л о в, Хр. П. 1904. Горно-Джумайски говор. Звукове, форми и образци. – В: Сборник за народни умотворения, том XX.
- С т о и л о в, Хр. П. 1905. Ударението на Горноджумайския говор. – В: Известия на Семинара по славянска филология, кн. 1, 183–216.
- С т о й к о в, Ст. 1993. Българска диалектология. София.
- Т а с е в а, Л. 1998. Българска топонимия от гръцки и сръбски средновековни документи. София.
- Т Д И М Н – Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак. Скопје. Т. V, кн. 1–4, 1982–1985 (Т. V, кн. 1, 1982; Т. V, кн. 2, 1983; Т. V, кн. 3, 1984; Т. V, кн. 4, 1985).
- У м л е н с к и, Ив. 1965. Кюстендилският говор. Пиянешки подговор. – В: Трудове по българска диалектология. Кн. 1, София, 164–172.
- Х и с а р л љ ш к а-Т а н о в а, С. 1996. Население, миграции и поселищни имена в Благоевградско. – В: Сборник “Ономастично и етнолингвистично пространство на езика”. Том II. В. Търново, 113–118.
- Х р и с т о в а, Е. 1997. Характеристика на благоевградският говор по лингвогеографски данни. Граници на говора. – В: сп. Македонски

- преглед, бр. 4, София, 85–92.
- Цв е т к о в, Б. 1996. Археологически данни за етническата характеристика на населението от поречието на Средна Струма от VI–XI в. – В: Сборник “Пирински край”, Библиотека “Краезнание”, №1. Благоевград, 7–14.
- Цв е т к о в, Б. 2000. Благоевград. Страници от миналото. Благоевград.
- Ч о л е в а, А. 2004. Селищните имена в Благоевградско. – сп. Македонски преглед, бр. 2. София, 53–67.
- Ш а р к о в, В. 1930. Горна Джумая. Минало и днес. София.
- D e t s c h e v, D. 1957. Die Thrakischen Sprachreste. Wien, S. 195, 386.
- I o r d a n, I. 1963. Toponimia românească. București.
- К р а в а р и, V. 1989. Villes et villages de Macédoine occidentale. Paris.
- Р а в л о в и ć-С т а м е н к о в и ć, Z. 1969. Hidronimija sliva Južne Morave. – In: Onomastica Jugoslavica, I, 78–88.
- R o s p o n d, St. 1937. Poludniowosłowianskie nazwy miejscowe z sufiksem -*itj*. Krakof, 97.
- S k o k, P. 1971–1973. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Uredili akademici M. Deanović i L. Jonke. Kn. I–III, Zagreb.
- T o m a s c h e k, W. 1894. Die alten Thraker. B. II.2. Wien, S. 57.
- V a s m e r, M. 1941. Die slaven in Griechenland. Berlin.
- V a s m e r, M. 1954. Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.